

ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО ЯК СТРАТЕГІЧНИЙ ВИБІР
(рецензія)¹

Процес становлення України як сучасної демократичної і правової держави поєднує в собі фундаментальні зміни в житті українського суспільства, починаючи з процесу переосмислення фундаментальних цінностей і пріоритетів суспільних трансформацій, що лежать в основі її розвитку як самостійної і незалежної держави, що прагне посісти гідне місце у світі, і закінчуючи питаннями нормативного регулювання діяльності як інститутів державної влади, так і інститутів громадянського суспільства. Очевидно, що ці зміни потребують змістовного аналізу як факторів, які об'єктивно впливають на розвиток сучасної України, так і процесів, що відбуваються внаслідок змін. Усе це зумовлює надзвичайне зростання ролі науки, яка поступово виходить із відокремленого простору теоретичних досліджень і бере дедалі більшу участь у суспільних дискусіях та залучається до напрацювання шляхів розв'язання цілої низки важливих і складних питань, безпосередньо пов'язаних з майбутнім як української держави, так і всього соціуму.

Не викликає сумніву, що однією з головних і найбільш актуальних проблем подальшого розвитку України, вирішення якої в ідеалі покликане забезпечувати можливість задоволення потреб своїх громадян та гарантувати демократично стабільний і безпечний розвиток усіх суспільно значимих сфер (політичної, економічної, соціальної, освітньої, культурно-національної, екологічної тощо), є формування та активне функціонування громадянського суспільства. Причому зазначена проблема набуває особливої актуальності не стільки через підвищення значущості та ваги загального гуманітарного дискурсу в аспекті процесів міжнародної інтеграції України, скільки через те, що саме людина, її права, свободи і законні інтереси стають тим головним центром і одночасно фундаментом, на якому і заради якого розбудовується діяльність будь-якої сучасної демократичної і правової держави та відповідно відбувається розвиток інститутів громадянського суспільства.

Традиційно в багатьох дослідженнях процесів розвитку України основний наголос робився на тому, як і завдяки чому в Україні повинні відбуватися в Україні державотворчі процеси. І це невипадково, бо саме ці процеси були і залишаються чи не найголовнішою проблемою в процесі утвердження її незалежності, особливо в останнє двадцятиріччя після розпаду СРСР. Проблеми, пов'язані з цими процесами, і досі займають панівні позиції у свідомості значної кількості науковців, політиків та експертів і трактуються як своєрідний локомотив і суспільного розвитку. Разом із тим держава як центральний

¹ Медведчук В. В. *Громадянське суспільство: Український вибір* : монографія / В. В. Медведчук. – К. : Логос, 2012. – 568 с.

елемент політичної системи не може розвиватися успішно, якщо недостатньо розвинений або недостатньо розвивається, такий компонент сучасного суспільства, як громадянське суспільство, що функціонує в єдності також і з економічною системою, оскільки у протилежному випадку загалом прогресивний розвиток суспільства і соціуму гальмується в сучасному вимірі державотворчого процесу. Без підвищення ролі громадянського суспільства політичні державотворчі процеси, так само як і економічні трансформації, в довгостроковому вимірі виявляються нестійкими і, головне, проблемними насамперед у частині утвердження демократичних цінностей. У цій схемі взаємодії держави і суспільства державі, як правило, завжди належить провідна роль активного елемента, оскільки вона є юридично оформленим інститутом, тоді як суспільство здебільшого сприймається не більше ніж об'єкт державного впливу або сфера реалізації тих "намірів", генератором яких виступала держава. Так стається тому, що громадянське суспільство природно консервативне в його традиційному розумінні, а значить достатньо інертне у власній трансформації. Як засвідчила практика, подібне ставлення та сприйняття суспільства і суспільних відносин є хибним не лише у власне теоретико-методологічному плані, але й з погляду його адекватності тим завданням і викликам, які повинні забезпечуватись і реалізовуватись в процесі як державного, так і суспільного розвитку. Якщо у сфері економічної науки некоректність такого ставлення до суспільства та суспільно-економічних відносин усвідомили давно, для державно-правової і політичної науки ідея абсолютизації ролі держави, або примату державного над суспільним, залишалась провідною до останнього часу. Разом із тим становлення та розвиток державотворчих процесів довели, що такий підхід є малопродуктивним, хоча він відігравав значну роль на етапі започаткування змін, проте вже в середньостроковій перспективі життя змушує змінювати підходи.

З огляду на це викликає беззаперечний інтерес не лише сама спроба змістовного аналізу такого сприйняття проблематики співвідношення суспільства і держави, але й те, що вона має реалізуватись у формі концептуального осмислення феномену громадянського суспільства, виявлення його сутності, характерної для сучасного суспільного життя, аналізу тих трансформацій, які відбуваються з ним в умовах постіндустріалізації та інформатизації. Життя вимагає ґрунтових наукових досліджень, які включають не лише опрацювання та аналіз величезного наявного матеріалу, в тому числі й в історичному вимірі, але й аргументацію, обґрунтування теоретичного узагальнення цілої низки фундаментальних понять, пов'язаних з формуванням і розвитком громадянського суспільства, становленням нової парадигми у відносинах між громадянським суспільством і державою, конструктивної полеміки, за якої розглядаються різні позиції і підходи, що аналізуються, порівнюються, переосмислюються та критикуються. На сторінках монографії Віктора Медведчука, більшість із названих вище проблемних питань знайшли відображення

в авторському трактуванні. Характерною особливістю пропонованого дослідження є те, що автор не тільки викладає свою ідею щодо шляхів розв'язання актуальних проблем суспільного розвитку, але й дискутує, привертаючи увагу до шляхів і методів забезпечення подальшого суспільного розвитку в умовах перманентних політичних криз і актуалізації проблематики державотворення шляхом активізації діяльності інститутів громадянського суспільства та розширення їх участі в успішній реалізації державотворчих процесів. Інтелектуальні пошуки автора монографії ґрунтуються на великому досвіді політика, людини, яка обіймала найвищі державні посади, з одного боку, а з іншого – такого самого члена громадянського суспільства, як і кожен із нас, громадянина, якому небайдуже, як розвивається суспільство, чим живуть громадяни і якою є українська держава після двадцяти років проголошення своєї незалежності.

Читаючи ту чи іншу монографію, ми бачимо насамперед текст. Але у нашому випадку не можна забувати й про автора, оскільки практично всі викладені ідеї та думки є власне особистим баченням того, що відбувалося, відбувається і відбуватиметься в Україні. Це "особистісне" сприйняття відчувається й у вельми важливому для політичної практики пошуку відповідей на ті базові запитання, без яких неможливе існування здорового, сучасного суспільства. Діалог, до якого вдається автор, відбувається через звернення до багатьох наукових історично значимих робіт, що є класичними стосовно порушених проблем розвитку поглядів на роль громадянського суспільства. Автор не просто актуалізує потребу певного вибору, але й пропонує власні аргументи на користь того, яким він має бути. Когось ці аргументи переконують, когось – ні. Для когось це буде "Український вибір" через формування і розвиток громадянського суспільства, а для когось – ні. Але стовідсоткове позитивне сприйняття викладеного не є головним для монографії, до того ж у книзі не ставиться і не може ставитися мета "навернути всіх у свою віру" – це неодноразово наголошується на сторінках книги. До того ж у монографії обґрунтована потреба вибору як такого, вибору як свідомої дії кожного. Безумовно, позицію автора можна сприймати або не сприймати, погоджуватись із ним чи ні, підтримувати чи критикувати, особливо в частині його поглядів щодо перспектив федералізації України. Як видається, автор прагне, нехай навіть до складного, але суспільного діалогу.

У структурному плані монографія включає три розділи. Перший розділ "Громадянське суспільство: генеза ідеї та сучасні інтерпретації в державно-правовій науці" є найбільш насиченим у науково-теоретичному плані. У ньому простежується широке історичне трактування як самого поняття "громадянське суспільство", так і способів його осмислення, запропонованих у європейській державно-правовій і політичній думці. У цьому контексті автор звертається до ідей провідних європейських мислителів-класиків. Особлива увага (підрозділ 1.2) приділяється аналізу розвитку ідей громадянського су-

спільства у вітчизняній і російській правовій традиції. Звертаючись до них, автор посилається на розроблення проблем розвитку суспільства та його функціонування у О. Градовського, Г. Шершеневича, Б. Чичеріна, М. Коркунова, С. Трубецького, П. Новгородцева, Б. Кістяківського, І. Ільїна та інших. Подібній настанові на вивчення проблем громадянського суспільства сприяло поширення у XIX століття ідей Р. фон Моля, Г. В. Ф. Гегеля та Л. фон Штайна, які достатньо чітко продемонстрували як відмінність між сферами держави і громадянського суспільства, так і ті взаємозв'язки, що виникають між ними у процесі розвитку та удосконалення суспільних відносин. Ґрунтуючись на фундаментальних засадах розробки проблем громадянського суспільства, автор зауважує специфіку розвитку вітчизняної та російської традиції осмислення феномену громадянського суспільства у цей період. Її суть полягає у тому, що тут мав місце процес визначення нових контекстів, що дозволили пов'язати проблематику громадянського суспільства з питаннями розвитку права, утвердження конституціоналізму, становлення демократичних інститутів, забезпечення прав людини, формування і поширення нового типу правової культури суспільства.

Другий розділ "Громадянське суспільство: теоретико-методологічні основи дослідження та тенденції його осмислення на сучасному етапі розвитку України" – це своєрідний діагноз, що далеко не завжди прийнятний та й не такий однозначний залежно від позиції читача, сучасного стану України, який розглядається в економічній, державно-правовій, політичній та соціокультурній площині. Як зазначає автор, сучасні тенденції розвитку політичної системи України, а також міжнародні процеси, що відбуваються у світі, змушують принципово по-новому підійти до аналізу низки фундаментальних понять і категорій, що визначали усталений дискурс юридичної і політичної наук в частині вивчення й дослідження громадянського суспільства. З одного боку, йдеться про відхід від усталеного "державоцентризму" при вивченні політичної системи як такої, коли основним та провідним її елементом вважалася держава, що в аспекті конституційно-правового визначення його місця в політичній системі автоматично відводило проблематиці громадянського суспільства другорядні ролі. З іншого боку, не менш небезпечною автору монографії видається й інша тенденція, суть якої полягає в абсолютизації ролі громадянського суспільства, коли воно набуває виключно позитивних характеристик, тоді як держава поступово демонізується або у кращому випадку – інструменталізується. У цій частині монографії автор намагається не вдаватися ні до надмірного оптимізму, ні до песимізму за рахунок підходу, що ґрунтується на аналізі тих причин і факторів, що зумовили фактичний розвиток процесів, які мають місце в українському суспільстві. Паралельно з цим аналізуються інститути громадянського суспільства, визначається їх роль, проблеми правового забезпечення, а також перспективи їх розвитку.

Нарешті третій розділ "Громадянське суспільство і сучасна держава в динаміці взаємовідносин: ідеологія Українського вибору" – це по суті авторський погляд на вибір майбутнього, визначення "дорожньої карти" розвитку громадянського суспільства і його ролі у розширенні взаємодії з державою в Україні. Як пропонує автор, сьогодні в Україні сама логіка розвитку громадянського суспільства і держави змушує поставити цілу низку запитань і завдань. Серед них особливу роль відіграє низький рівень довіри. Проблема довіри, особливо інституційної її складової, є, як відомо із соціології, надзвичайно важливою, бо від неї значною мірою залежить і розвиток суспільства та економіки. Такий стан передбачає можливість двох доволі сумних суспільних перспектив: а) продовження перебування в стані політико-правової невизначеності та юридичного нігілізму, що поставило під сумнів діяльність судової системи країни, від якої значною мірою залежить подальший успіх, насамперед структурних реформ; б) відмова від реформування і поступовий відхід на позиції відновлення старих структур, які характеризуються встановленням авторитарного політичного режиму. Саме тому, щоб суспільство уникло будь-якої з цих двох перспектив, автор і прагне запропонувати свій рецепт змін. Зрештою таким рецептом стає Український вибір, в основі якого лежить ідеологія розвитку інститутів громадянського суспільства.

Не викликає сумніву, що багато з пропозицій В.Медведчука можуть видаватись контраверсійними, що спричинить їх несприйняття частиною суспільства, але головне, щоб кожна відмінну позицію було аргументовано і продискутовано, щоб тривав діалог, який потрібен нашому суспільству, як і всім іншим. Час гасел і "палких закликів", як пише автор у передмові, минув. І з цим не можна не погодитись, адже на зміну їм має прийти прагматичне та раціональне усвідомлення національних інтересів України. Якщо цього не відбудеться і ми й надалі щоразу плекатимемо ілюзії напередодні чергових виборів, реалізуючи, в тому числі, політичний цикл в економічній політиці, це може привести до того, що ми одного дня прокинемося уже не в індустріально розвиненій країні, здатній виробляти та запускати ракети, а в країні третього світу.

У підсумку, базуючись на прочитаній монографії, можемо стверджувати, що настав час сприймати громадянське суспільство на фоні безлічі його визначень, характерних ознак, завдань щодо діяльності як багатогранне суспільне життя, що об'єднується єдиним символізмом, де закладено феноменологічну ідею демократичних цінностей, на які одночасно сподіваються і окрема особистість, яка є неповторною, і окреме суспільство та держава певної країни. При цьому цікаво зауважити, навіть якщо держава є авторитарною, вона все ж таки декларує по формі прагнення до демократизації життя в країні, тобто декларує політичну владу, що діє в інтересах більшості людей, забезпечуючи розвиток країни, зміцнюючи державність, хоча це так звана "тоталітарна справедливість". Разом із тим саме феномен розвитку су-

спільства і економіки у вигляді цілі через розвиток громадянського суспільства забезпечує взаємодію інститутів громадянського суспільства і інститутів держави, а це шлях до демократії, свободи та верховенства права для кожної особистості. Якщо розглядати, що побудова громадянського суспільства є українським вибором, в якому закладено формулу успіху, про що пише В. Медведчук, то на його думку, матиме місце:

- успішна стратегія і модель розвитку суспільства і держави;
- історичність шляху до досягнення успіху;
- шлях до об'єднання країни;
- нова система організації влади;
- нова економічна політика;
- справедлива соціальна політика;
- розвиток духовної сфери;
- подолання корупції;
- креатизація суспільства;
- поєднання мрії і реальності.

У такому разі можна говорити, що в монографії зроблено спробу запропонувати філософію суспільного вибору майбутнього для України як держави і для українця як громадянина.

Якщо погодитися з А. Божком (Угорщина), що в процесі політичної модернізації у Східній Європі головну роль в утвердженні демократичних інститутів відіграло активне громадянське суспільство, при цьому поширюючи завдання модернізації далі на економіку, соціальну сферу і навіть на культуру, то перед громадянським суспільством України постають нові завдання щодо його активізації, оскільки всупереч цьому може розширювати свій вплив державний капіталізм, і тим більше олігархат, і глобалізм з його тінізацією управління і масовізацією споживацьких настроїв. Саме тому можна погодитися, що український вибір, який активізує життя громадських інститутів і громад в усіх сферах суспільного життя, має право на реалізацію.

Особливою позицією автора щодо громадянського суспільства, в тому числі і майбутнього, є така, що громадянське суспільство має зосередитися на забезпеченні своєї ефективної участі у вирішенні вже означених суспільно значимих проблем. Така позиція громадянського суспільства відіграла важливу роль в суспільному житті XX століття і буде не менш важливою, а можливо і більш важливою в XXI столітті, бо має вийти далеко за межі політичної модернізації за рахунок розширення участі інститутів громадянського суспільства в політичному, економічному, соціальному, культурному житті країни. Якщо говорити про успішність задуму В. Медведчука, то надалі автору можна побажати зосередитися у нових роботах на означених ним багатьох питаннях, відповісти на які необхідно, але дати на них відповіді в одній книзі неможливо.

Наприклад, В. Медведчук означив у монографії десять складових суспільно значимих проблем, на які український вибір має дати відповідь у вигляді розвитку відповідних інститутів громадянського суспільства. Оскільки остання складова в Україні перебуває тільки на стадії становлення і на багато із сучасних викликів не знає відповіді, то це означає, що і автору цієї монографії, який стоїть на таких засадах, слід братися до розроблення форм і методів впливу інститутів громадянського суспільства на державо-творчі процеси. Це є надважливим, оскільки необхідно враховувати стан українського суспільства, де нині діючі інститути громадянського суспільства, незважаючи на зростання їх чисельності, не можуть залучити більше 15% населення. І до того ж довіра до цих інститутів у населення теж невисока. А перед громадянським суспільством постають надскладні завдання в частині того, як реалізувати справедливу соціальну політику, як подолати корупцію, як забезпечити рух на шляху до розвитку духовної сфери тощо. На це автор справедливо вказує як на постановку задачі, але виникає питання, хто і як її розв'язуватиме. Таким чином, у монографії автор не тільки успішно відповів на чимало питань, а й окреслив те, над чим слід працювати, щоб проект став успішним. Можна сподіватися, що автор присвятить цим темам ще не одну монографію.

А загалом слід наголосити, що як з огляду на ті проблеми, що порушуються в монографії В. Медведчука, так і з огляду на запропоновані автором рішення, ця праця заслуговує на всебічну увагу, насамперед наукової спільноти, оскільки глобальна криза, що має системний характер, в тому числі й у соціогуманітарній сфері, поки що не має адекватних механізмів свого розв'язання. Саме тому слід подумати над тим, щоб перекласти роботу іншими мовами, насамперед російською, оскільки такі проблеми є актуальними на всьому пострадянському просторі.

Вважаємо, що вихід зазначеної монографії є помітною подією у розвитку вітчизняної суспільствознавчої думки і приверне до себе цілком заслужену увагу широкої аудиторії як тих, хто підтримує авторські погляди, так і тих, хто їх не поділяє й заперечує. Це означатиме, що робота відіграла свою роль генератора творчої дискусії.

В. М. ГЕЄЦЬ,
*академік НАН України, директор Інституту
економіки та прогнозування НАН України*